

УДК 81'373.422
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-81-2-21>

ОСОБЛИВОСТІ ОНОМАСІОЛОГІЧНОЇ БАЗИ ДВОКОМПОНЕНТНИХ СКЛАДЕНИХ НАЗВ ІЗ СЕМОЮ «ВОДА»

Теглівець Ю. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Національний університет «Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12, Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-7221-7554
yul4uklv@ukr.net*

Теглівець О. В.

*студент I курсу магістратури
Інститут телекомунікацій, радіоелектроніки та електронної техніки
Національного університету «Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12, Львів, Україна
orcid.org/0000-0003-3880-2159
crashtea3lviv@gmail.com*

Ключові слова: *складена назва, ономасіологія, ономасіологічна база, ономасіологічна ознака, термін.*

У будь-якій мові виникнення нових назв відбувається здебільшого за певними моделями. З погляду ономасіології всі семантичні деривати є наслідком вторинної номінації, оскільки до зовнішньої оболонки лексеми додається новий об'єкт номінації. Процес номінації показує, як у свідомості людини сформувався певний досвід щодо фрагментів картини світу. Ономасіологічні дослідження спрямовані від поняття до слова, коли одне поняття пов'язане з кількома словами. Дослідження мови в ономасіологічному аспекті допоможе з'ясувати специфіку мовної картини світу, нові етнолінгвальні питання.

Для ономасіологічного підходу характерно те, яким чином слово закріплюється за певною сутністю. Поняттєвий клас входить в ономасіологічну структуру як означене (ономасіологічна база), а ознака – як означуване (ономасіологічна ознака).

Актуальність дослідження полягає в тому, що ономасіологічний аналіз тісно пов'язаний зі словотвірним, а творення складених назв тісно пов'язане з їхньою структурою. Ономасіологічна база фіксує належність терміна до класу предметів, ознак, дій, а ономасіологічна ознака уточнює, конкретизує ономасіологічну базу.

Мета статті – виявити особливості ономасіологічної бази у двокомпонентних складених назвах із семою «вода» на основі аналізу найбільш продуктивних моделей.

Серед аналізованих термінів виявлено такі моделі: 1. Іменник + прикметник. У цій моделі ономасіологічна ознака представлена: а) загальнонауковим терміном (водна гігієна, басейн річковий); б) загальнотехнічним терміном (фаза парова, радіатор водяний) в) загальноповсякденною лексемою (візерунок річковий, сорочка водяна). 2. Модель іменник + іменник може мати: а) безприйменникову конструкцію: рух рідини, проба води, витрати води, б) прийменникову конструкцію: міграція з водою, гартування у воді, відбиття від дощу.

Ономасіологічне вивчення мовного матеріалу дозволяє встановити причини найменування спеціальних понять загальноповсякденними знаками. Упорядкування екстралінгвального змісту відповідно до способів називання відбувається за допомогою так званих ономасіологічних категорій, які утворюють основу назви.

FEATURES OF ONOMASIOLOGICAL BASE OF TWO-COMPONENT COMPOUND NAMES WITH THE SEME “WATER”

Tehlivets Yu. V.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Language
Lviv Polytechnic National University
Stepan Bandera str., 12, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3880-2159
yul4uklv@ukr.net*

Tehlivets O. V.

*1st year Student of the Master's Degree Program
Institute of Telecommunications, Radio Electronics and Electronic Engineering
of the Lviv Polytechnic National University
Stepan Bandera str., 12, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4593-3571
crashtea3lviv@gmail.com*

Key words: *compound name, onomasiology, onomasiological base, onomasiological sign, term.*

In any language, the emergence of new names occurs mostly according to certain models. From the point of view of onomasiology, all semantic derivatives are the result of a secondary nomination, as a new object of nomination is added to the outer shell of the lexeme. The nomination process shows how a certain experience regarding the fragments of the picture of the world has been formed in the human mind. Onomasiological research is directed from the concept to the word, when one concept is connected with several words. The study of language in the onomasiological aspect will help to clarify the specifics of the linguistic picture of the world, new ethnolinguistic issues.

For the onomasiological approach, the way in which a word is fixed on a certain essence is characteristic. The conceptual class is included in the onomasiological structure as signified (onomasiological basis), and the sign – as signifying (onomasiological sign).

The relevance of the study is that onomasiological analysis is closely related to word-formation, and the creation of compound names is closely related to their structure. The onomasiological base fixes the belonging of the term to the class of objects, signs, actions, and the onomasiological sign specifies, concretizes the onomasiological base.

The purpose of the article: to identify the features of the onomasiological base in two-component compound names with the seme “water” based on the analysis of the most productive models.

Among the analyzed terms the following models have been revealed: 1. Noun + adjective. In this model, the onomasiological sign is represented by: a) general scientific term (water hygiene, river basin,); b) a general technical term (steam phase, water radiator); c) a commonly used lexeme (river pattern, water shirt). 2. The model noun + noun can have: a) non-prepositional construction: fluid motion, water sample, water flow; b) prepositional construction: migration with water, quenching in water, reflection from rain.

Onomasiological study of language material allows establishing the reasons for naming special concepts by commonly used signs. The ordering of the extralingual content according to the methods of naming takes place with the help of the so-called onomasiological categories, which form the basis of the name.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть проблема ономазіології перебуває в центрі уваги багатьох вітчизняних та закордонних лінгвістів, серед яких Ш. Баллі, І. Кухарж, М. Докуліл, О. Єсперсен, О. Кубрякова, Ж. Марузо, О. Селіванова, Є. Карпіловська, А. Нелюба й інші. На виокремлення в мовознавстві особливої галузі – ономазіології – вплинули праці Г. Шухардта, який розвинув методіку дослідження історичної лексичної семантики.

Необхідно зазначити, що ономазіологічні дослідження, на відміну від семасіологічних, спрямовані від поняття до слова, коли одне поняття пов'язане з кількома словами. Г. Щур зазначає, що «ономазіологічний підхід повинен бути основою під час аналізу власне семасіологічного боку аналізованого матеріалу, оскільки лише в такому разі вдається вивчити особливості парадигматики та синтагматики певного лексичного поля» [8, с. 116]. Відповідно до цього підходу процес номінації показує, як у свідомості людини сформувався певний досвід щодо фрагментів картини світу. У будь-якій мові виникнення нових назв відбувається здебільшого за певними моделями, створення яких залежить від характеристики іменованого предмета. З погляду ономазіології всі семантичні деривати є наслідком вторинної номінації, оскільки до зовнішньої оболонки лексеми додається новий об'єкт номінації. Для ономазіологічного підходу характерним є те, яким чином слово закріплюється за певною сутністю. З огляду на цей факт саме когнітивна лінгвістика розглядає значення як ментальне явище, пов'язане зі способами отримання, збереження й оброблення інформації людським мозком [5, с. 382].

Ономазіологічне вивчення мовного матеріалу дозволяє встановити причини найменування спеціальних понять, тому подальшим розвитком ономазіологічного підходу можна вважати польовий підхід у дослідженні лексики, суть якого полягає у зв'язку одного поняття з кількома словами. Поняттєвий клас входить в ономазіологічну структуру як *означене* (ономазіологічна база), а ознака – як *означуване* (ономазіологічна ознака).

Актуальність дослідження полягає в тому, що ономазіологічний аналіз тісно пов'язаний зі словотвірним, а творення складених назв тісно пов'язане з їхньою структурою. Ономазіологічна база фіксує належність терміна до класу предметів, ознак, дій, а ономазіологічна ознака уточнює, конкретизує ономазіологічну базу. Об'єктом дослідження обрано двокомпонентні складені назви із семою «вода» сучасної української науково-технічної термінології, у яких сема «вода» є диференційною.

Мета статті – виявити особливості ономазіологічної бази у двокомпонентних складених назвах із семою «вода» на основі аналізу найбільш

продуктивних моделей. Отже, предметом дослідження є особливості творення та лексико-семантичного наповнення таких складених назв.

Серед проаналізованих складених назв із семою «вода» найбільш продуктивними є такі моделі:

1. Модель *прикметник + іменник*. У такій моделі ономазіологічною базою є:

а) загальнонауковий термін: *водна гігієна* (термін *гігієна* вживається як галузь медицини, а також «соціальна гігієна – наука про громадське здоров'я людини, про соціальні проблеми медицини тощо» [6, с. 192]), *басейн річковий* (*басейн* – «штучна водойма; частина суходолу, з якого вода стікає в річку, озеро або море; область залягання корисних копалин» [6, с. 108]), *цинк безводний* (*цинк* – «мінерал класу сульфатів. Використовують у будівництві, гіпсуванні ґрунтів тощо» [6, с. 205]); *кадастр водний* (*кадастр* – «список осіб, що підлягали подушному оподаткуванню; систематизоване зведення відомостей про відповідний об'єкт, яке складають відповідні установи» [6, с. 371]), *кран паровий* (*кран* – «запірний клапан, що в його рухомій деталі є отвори, через які пропускають потік рідини або газу» [6, с. 459]); *об'єкт водний* (*об'єкт* – «матеріальний предмет пізнання і практичного впливу з боку людини; річ, явище, на які спрямовано будь-яку діяльність; другорядний член речення» [6, с. 591]); *ліміт водоспоживання* (*ліміт* – «норма, у межах якої дозволяється користуватися чим-небудь, використовувати щось» [7, т. 4, с. 515]);

б) загальнотехнічний термін: *фаза парова* (*фаза* – «певний момент, окрема стадія в розвитку якого-небудь явища, у зміні форми або стану якого-небудь тіла; окремий період у розвитку природи або суспільства; уживається як термін у термодинаміці, електротехніці» [6, с. 860]); *латунь морська* (*латунь* – «сплав міді із цинком або мідно-цинкові сплави з домішками алюмінію, заліза тощо» [6, с. 482]); *радіатор водяний* (*радіатор* – «нагрівальний прилад систем водяного і парового опалення; пристрій системи охолодження двигунів» [6, с. 699]) та ін.;

в) загальноновживана лексема: одне зі значень загальноновживаної лексеми *сорочка* («порожнина в машинах і апаратах, призначена для циркуляції рідини або газу, які охолоджують чи нагрівають що-небудь» [7, т. 9, с. 467]) вплинуло на утворення складених назв *сорочка водяна*, *сорочка парова* («сорочка (оболонка водяна» [4, с. 145]); значення лексеми *дзеркало* («поверхня чого-небудь» [7, т. 2, с. 266]) відображено у складеній назві *дзеркало водне* («водна поверхня відкритих (поверхневих) чи безнапірних підземних (грунтових) вод» [2, с. 202]); на основі лексеми *харчування* ← *харчувати* («забезпечувати живі організми поживними речовинами, водою і т. ін.;

живити тощо» [7, т. 11, с. 29]) утворено складену назву *харчування дощове* («вода, що надходить у водойми й водостоки в результаті дощів, які випали в межах її водозборів» [2, с. 168]) тощо.

2. Модель *іменник + іменник* може мати:

а) безприйменникову конструкцію.

Ономасіологічною базою в такій конструкції є:

1) загальнонауковий термін: лексема *оздоровлення* (*оздоровлення* ← *оздоровлювати* – «робити що-небудь більш нормальним, правильним; поліпшувати стан чого-небудь, усуваючи вади» [1, с. 664]) стала ономасіологічною базою для створення терміна *оздоровлення ріки* («покращення якості води, санітарного стану, розчищення русла тощо» [3, с. 71]); на основі лексеми *агресивний* («який хімічно руйнує речовину» [7, т. 1, с. 17]) утворено складену назву *агресивність води* («здатність природної води, насиченою киснем і двооксидом вуглецю, кородувати різні матеріали [3, с. 80]»; термін *цвітіння води* («масовий розвиток планктонних водоростей, що спричиняє «цвітіння» води, яке негативно позначається на водопостачанні» [4, с. 301]) утворено на основі лексеми *цвітіння* ← *цвісти* («змінювати забарвлення внаслідок масового розвитку мікроорганічних водоростей (про водойми); укриватися пліснявою, цвіллю» [7, т. 11, с. 187]); лексема *аерація* («насичення повітрям (води, ґрунту і т. ін.)» [7, т. 1, с. 22]) стала базовою для творення складеної назви *аерація води* («штучне насичення води киснем повітря» [3, с. 80]); *режим течії* (*режим* – «певні умови, необхідні для забезпечення роботи, функціонування, існування чого-небудь» [1, с. 1021]); *рух рідини* (*рух* – «зміна положення кого-, чого-небудь унаслідок коливання, обертання, переміщення і т. ін.» [1, с. 1091]); *в'язкість рідини* (*в'язкість* ← *в'язкий* – «клейкий, тягучий; // який засмоктує» [1, с. 168]); *швидкість течії* (*швидкість* – «стрімкість руху кого-, чого-небудь або поширення чогось» [1, с. 1392]); *освітлення води* (*освітлення* ← *освітлювати* – «вилучаючи сторонні домішки, робити світлим, прозорим» [7, т. 5, с. 755]) тощо;

2) загальноновживана лексема: лексема *колірність* ← *колір* («світловий тон чого-небудь; забарвлення» [7, т. 4, с. 225]) стала стрижневим компонентом складеної назви *колірність води* («показник, який характеризує інтенсивність забарвлення води» [4, с. 301]); лексема *добігання* ← *добігати* («швидко рухаючись, поширюючись, досягати чого-небудь (про хвилі, звуки і т. ін.)» [7, т. 3, с. 319]) сприяла утворенню складеної назви *добігання води*; на основі лексеми *мутність* ← *мутний* («який утратив прозорість; мутний, нечистий» [7, т. 4, с. 74]) утворено складену назву *мутність води*; лексема *очищення* ← *очищати* («звільняючи від бруду, сміття і т. ін.,

робити чистим» [7, т. 5, с. 832]) є стрижневим компонентом складеної назви *очищення води тощо*;

б) прийменникову конструкцію.

Ономасіологічною базою в такій конструкції є:

1) загальнонауковий термін. Наприклад, одне зі значень лексеми *міграція* («переміщення, перерозподіл яких-небудь елементів» [1, с. 526]) вплинуло на утворення складеної назви *міграція з водою*. Значення лексеми *гартування* ← *гартувати* («надавати металевим виробам твердості, пружності, міцності нагріванням до високої температури та наступним раптовим охолодженням» [1, с. 174]) сприяло утворенню складеної назви *гартування у воді*;

2) загальноновживана лексема: *охолодження у воді* (*охолодження* ← *охолоджувати* – «робити що-небудь холодним або холоднішим; остуджувати» [7, т. 5, с. 822]); *відбиття від дощу* (*відбиття* – «те, що відображене на дзеркальній, полірованій поверхні» [1, с. 123]); *відстань до водозабору* (*відстань* – «простір, який розділяє на два пункти, предмети тощо» [1, с. 123]); *плата за воду* (*плата* – «відшкодування вартості одержаного або використаного; те, чим відшкодовують» [7, т. 6, с. 567]) тощо.

Висновки. Розглядаючи семантичну деривацію з погляду ономасіології, можна стверджувати, що процес утворення складених назв із семою «вода» тісно пов'язаний з лінгвальними й екстралінгвальними чинниками. Це означає, що слово є одиницею, яка здатна репрезентувати всі функції мови. Оскільки ономасіологічна база збігається зі стрижневим словом, то ономасіологічна ознака, яка є свого роду конкретизатором, надає складеній назві нових семантичних відтінків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
2. Загородній А., Вознюк Г. Фінансово-економічний словник. Львів : Національний ун-т «Львівська політехніка», 2005. 714 с.
3. Маненко А., Балабан Т., Хоп'як Н. Англійсько-український словник з профілактичної та екологічної токсикології. Львів : Ліга-Прес, 2002. 112 с.
4. Російсько-український тлумачний теплоенергетичний словник. Львів : Вид-во Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2001. 412 с.
5. Селиванова Е. Когнитивная ономасіология. Київ : Фитосоціоцентр, 2000. 248.
6. Словник іншомовних слів / за ред. О. Мельничука. Київ : Головна редакція УРЕ, 1985.
7. Словник української мови : в 11-ти т.
8. Щур Г. Теорії поля в лінгвістике. Москва : Наука, 1974. 256 с.

REFERENCES

1. The Great Interpretive Dictionary of Modern Ukrainian (2001) [Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy] / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. K.: Irpin: VTF "Perun". 1440 p.
2. Zahorodnii A.H., Vozniuk H.L. (2005) Financial and economic dictionary [Finansovo-ekonomichnyi slovnyk]. Lviv: National University "Lviv Polytechnic". 714 p. .
3. Manenko A., Balaban T., Hopyak N. (2002) English-Ukrainian dictionary of preventive and environmental toxicology [Anhliisko-ukrainskyi slovnyk z profilaktychnoi ta ekolohichnoi toksykolohii]. Lviv: Liga-Press. 112 p.
4. Russian-Ukrainian explanatory heat dictionary (2001) [Rosiisko-ukrainskyi tлумachnyi teploenerhetychnyi slovnyk]. Lviv: National University "Lviv Polytechnic". 412 p.
5. Selyvanova E.A. (2000) Cognitive onomasiology [Kohnytyvnaia onomasyolohyia]. K.: Fytocotsyotsentp. 248 c.
6. Dictionary of foreign words / ed. O. Melnychuk (1985) [Slovnyk inshomovnykh sliv / za red. O. Melnychuka]. Kyiv: URE Main Editorial Office.
7. Dictionary of the Ukrainian language: In the 11th volume (1970–1980) [Slovnyk ukrainskoi movy: V 11-ty t.]. K.: Naukova dumka.
8. Shchur H.S. (1974) Field theories in linguistics [Teoryy polia v lynchvystyke]. M.: Nauka. 256 p.